

تأثیر گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی خانوارهای روستایی (مطالعه موردی: روستای بردی؛ شهرستان دهلران)

جواد علی بیگی، مربی گروه علوم اجتماعی دانشگاه ایلام^۱
یارمحمد قاسمی، دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه ایلام

چکیده

گردشگری مذهبی یک از کهن ترین انواع گردشگری می باشد که از دیرباز مورد توجه بشر واقع شده است و از طریق تغییر در کنش های متقابل میان انسان ها تحولاتی را در کیفیت زندگی و سرمایه های اجتماعی جامعه میزبان ایجاد می کند. این امر به خصوص در نواحی روستایی کشورهای جهان سوم که مراحل اولیه توسعه گردشگری را سپری می کند دارای نمود بیشتری می باشد. بر همین اساس، هدف تحقیق حاضر، بررسی اثرات گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی خانوارهای روستایی در روستای بردی از توابع شهرستان دهلران می باشد. نوع تحقیق کاربردی، روش تحقیق توصیفی و تحلیلی، روش گردآوری اطلاعات کتابخانه ای و میدانی و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات به صورت آمار توصیفی و استنباطی (آزمون های فریدمن و ویلکاکسون) صورت گرفته است. جامعه آماری تحقیق، شامل خانوارهای روستای بردی که طبق سرشماری سال ۱۳۹۰، دارای ۱۶۵ خانوار و ۸۵۷ نفر جمعیت می باشد، طبق فرمول کوکران تعداد ۱۰۲ خانوار به عنوان حجم نمونه به دست آمد. یافته های تحقیق نشان می دهد، گردشگری مذهبی در مؤلفه کیفیت زندگی در تمامی ابعاد اعم از اجتماعی، زیست محیطی (در حد بالاتر از متوسط) و اقتصادی، کالبدی (در حد متوسط)، بهبود وضعیت کیفیت زندگی خانوارهای روستاهای مورد مطالعه به همراه داشته است، همچنین یافته های تحقیق در ارتباط با مؤلفه سرمایه اجتماعی نشان می دهد، بعد از گسترش گردشگری مذهبی در بعد مشارکت اجتماعی، شبکه های اجتماعی و انسجام اجتماعی بهبود داشته، اما در بعد اعتماد اجتماعی، بعد از گسترش گردشگری مذهبی از سطح این بعد کاسته شده است.

کلیدواژه ها: گردشگری مذهبی، کیفیت زندگی، سرمایه اجتماعی، خانوارهای روستایی، روستای بردی.

مقدمه

امروزه گردشگری به عنوان یک رویکرد اقتصادی پویا و دارای ویژگی‌های بارز و منحصر به فرد (سازمان جهانی گردشگری ملل متحد^۱، ۲۰۰۷: ۱۱)، به یکی از بزرگترین و پرمفعت‌ترین صنایع در اقتصاد جهان تبدیل شده است (سازمان جهانی گردشگری ملل متحد، ۲۰۱۳: ۲)، و به عنوان بستری برای ایجاد تغییرات اقتصادی و اجتماعی در بسیاری از کشورهای در حال توسعه به شمار می‌رود (سازمان جهانی گردشگری، ۲۰۰۹: ۱۴). سود صنعت گردشگری صرفاً در بهره اقتصادی یا اجتماعی خلاصه نمی‌شود، بلکه این بهره را از زوایای مختلفی همچون شناساندن فرهنگ داخلی به دیگر کشورها نیز می‌توان ارزیابی کرد. ویژگی‌های ساختار گردشگری هر مکان به نوبه خود از یک طرف متأثر از اهمیت، اعتبار، ماهیت، تنوع نقش و کارکرد مذهبی، فرهنگی، تفریحی، تجاری و به طور کلی جاذبه‌های مکانی آن است و از طرف دیگر، از ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی (باورهای اعتقادی) و اقتصادی ساکنان محلی و گردشگران تأثیر پذیرفته است (ابراهیم زاده و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۱۶).

رواج و رونق گردشگری در عرصه‌های گردشگری خصوصاً در نواحی روستایی متأثر از جاذبه‌ها و قابلیت‌های مختلف این نواحی است که انواع مختلفی از گونه‌های گردشگری را داراست که بارزترین آن‌ها با عنوان گردشگری مذهبی شناخته می‌شود که اثرات و پیامدهای مختلفی اعم از اقتصادی، محیطی، اجتماعی و فرهنگی به همراه دارد و البته بسته به بافت و شرایط جامعه می‌تواند مثبت یا منفی باشد (کاسکانت^۲، ۲۰۰۸: ۱۱). در این راستا، از اهدافی که توسعه روستایی طی سالیان متمادی دنبال می‌نماید، بهبود کیفیت زندگی و افزایش رفاه روستائیان است. کیفیت زندگی، ویژگی‌های کلی اجتماعی و اقتصادی محیط در یک ناحیه را نشان می‌دهد که می‌تواند به عنوان ابزاری قدرتمند برای نظارت بر برنامه‌ریزی توسعه اجتماع به کار رود. در نواحی روستایی کیفیت

۱. United Nations World
Tourism Organization
(UNWTO)

۲. David Matarrita Cascante

زندگی از یک طرف متأثر از عوامل، فعالیت‌ها و تحولاتی است که در درون نواحی روستایی وجود دارد و از طرف دیگر، تحت تأثیر عوامل بیرونی است که روستا و زندگی ساکنان آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد (رضوانی و دیگران، ۱۳۹۱: ۲۴).

علاوه بر کیفیت زندگی، از دیدگاه برنامه‌ریزان توسعه، ابعاد متعدد سرمایه‌ها از قبیل سرمایه طبیعی، فیزیکی، انسانی، مالی و اجتماعی برای توسعه مناطق روستایی مورد نیاز است؛ از این رو، در چند دهه اخیر، مفهوم سرمایه اجتماعی به عنوان یک مفهوم فرا رشته‌ای نقش مهمی در تحلیل‌های اجتماعی و اقتصادی توسعه روستایی، به‌ویژه توسعه گردشگری مطرح شده و به نقش ساختارهای اجتماعی محلی از قبیل روابط متقابل، شبکه‌ها و نهادهای محلی، نگرش، انسجام و اعتماد تأکید دارد (عینالی و همکاران، ۱۳۹۲: ۵۲). همچنین، میزان و سطح برخورداری از سرمایه اجتماعی به‌ویژه اعتماد، مشارکت و توسعه شبکه‌ها و نهادهای محلی، یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر در جذب گردشگر در مناطق روستایی است (امین بیدختی و نظری، ۱۳۸۸: ۵۵). به طوری که سرمایه اجتماعی به عنوان یک عامل انسجام بخش، نقش مهمی در روان‌سازی و تسهیل‌گری ساختارهای شبکه محلی ایفا می‌کند که در نهایت به بهبود عملکرد گردشگری روستایی منجر می‌شود (ایلوارد^۱، ۲۰۰۹: ۱۵). از این رو، سرمایه اجتماعی عامل کلیدی و پیش شرط ضروری برای دستیابی به توسعه پایدار روستایی بوده و تأکید اصلی آن روی تقویت ابعاد نرم‌افزاری و انگیزشی توسعه روستایی است (رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۸۵: ۱۲۲).

دهستان سید ابراهیم در شهرستان دهلران واقع شده است. این دهستان با توجه به وجود زیارتگاه امام‌زاده سید ابراهیم (ع)، طی سال‌های اخیر اقدامات و تلاش‌هایی توسط هیأت امنای آن امام‌زاده و با کمک دهیار و شورای اسلامی روستا در رواج گردشگری مذهبی در روستای بردی انجام گرفته و این روستا با توسعه گردشگری مذهبی مواجه بوده است. تحقیق حاضر با هدف بررسی اثرات گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی خانوارهای روستایی تدوین شده است.

۱. Elaine Aylward

مبانی نظری

پیشینه پژوهش

تاکنون مطالعاتی در ارتباط با نقش گردشگری روستایی و مذهبی در بهبود وضعیت کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی نواحی روستایی انجام شده است که مهم‌ترین این مطالعات در جدول ۱ بیان شده است.

جدول ۱. مطالعات مرتبط با پیشینه پژوهش

نویسنده	سال تحقیق	عنوان تحقیق	نتیجه
اکبریان رونیزی و دیگران	۱۳۹۰	تحلیل تطبیقی نقش گردشگری مذهبی و طبیعت گردی در بهبود کیفیت زندگی ساکنان روستاهای آمازاده داوود و رندان	گردشگری مذهبی نقش موثرتری نسبت به گردشگری طبیعت گردی در بهبود کیفیت زندگی ساکنان محلی ایفا می‌کند
رحمانی و دیگران	۱۳۹۰	برنامه ریزی راهبردی توسعه گردشگری مذهبی در مناطق روستایی، مورد: روستاهای دارای مکان‌های مذهبی اورامان تخت، نجار و هجیج	حضور گردشگران مذهبی پیامدهای اجتماعی، اقتصادی و کالبدی را با بیشترین تأثیر بر ابعاد اجتماعی به همراه داشته است.
رومیانی و دیگران	۱۳۹۱	تحلیلی بر گردشگری مذهبی و تأثیر آن بر توسعه پایدار روستایی (موردی، شهرستان کوهدشت بخش رومشکان)	گردشگری مذهبی می‌تواند باعث ایجاد اشتغال، گسترش امکانات و زیربناها، سرمایه گذاری‌ها، حمل و نقل روستایی، احیا و حفاظت از جاذبه‌های تاریخی، احداث تسهیلات اقامتی برای گردشگران منطقه شود
باوفا و ملکی	۱۳۹۲	بررسی نقش گردشگری مذهبی در توسعه مناطق روستایی شهرستان ساری (مطالعه موردی: روستای پهنه کلای ساری)	مکان مذهبی پهنه کلا بر توسعه اقتصادی و اجتماعی روستای پهنه کلا و مناطق پیرامون آن تأثیر داشته است.

نویسنده	سال تحقیق	عنوان تحقیق	نتیجه
محمدی یگانه و دیگران	۱۳۹۲	نقش گردشگری مذهبی در توسعه روستایی، با تأکید بر کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی، مورد روستای قیچاق شهرستان میاندوآب	گسترش گردشگری مذهبی، در بعد کالبدی و بعد انسجام بهبود وضعیت کیفیت زندگی خانوارهای روستایی مؤثر بوده، اما در ابعاد مشارکت و اعتماد اجتماعی، از سطح این ابعاد کاسته شده است.
عباستانی و رجبی	۱۳۹۳	بررسی اثرات حضور گردشگران مذهبی بر توسعه سکونتگاه‌های روستایی از دیدگاه روستاییان، مورد: روستای نوده انقلاب - شهرستان خوشاب	حضور گردشگران مذهبی بیشترین تأثیر و اولویت را بر توسعه سکونتگاه‌های روستایی، در حوزه اجتماعی و فرهنگی داشته است.
دیگنس و کوساک ^۱	۲۰۰۲	یک شهر گردشگری برای تمام فصول	زیارتگاه‌های قدیمی برای آنان که در جست‌وجوی اهداف معنوی هستند، هنوز هم مانند آهن‌ربا عمل می‌کند و زیارتگاه‌های جدید نیز در حال جذب افراد باایمان از همه نقاط جهان است
اگرسی و دیگران ^۲	۲۰۱۲	گردشگری مذهبی، پتانسیلی مغفول در ترکیه	گردشگری انبوه دارای اثرات منفی بوده و نیاز به گردشگری جایگزین همچون اکوتوریسم، گردشگری روستایی، گردشگری درمانی، گردشگری فرهنگی و مذهبی هست

مبانی مفهومی و چارچوب نظری

گردشگری روستایی به عنوان یکی از اشکال گردشگری، فعالیتی تفریحی- اجتماعی محسوب می‌شود که قابلیت فراوانی در پویایی بخشیدن به توسعه اقتصادی- اجتماعی از طریق کاهش بیکاری، ایجاد درآمد و ارتقای سطح رفاه جامعه محلی و به تبع آن کاستن

۱. Justine Digance & Carole

۲. Istvan Egresi

از چالش‌های توسعه روستایی دارد (لیو^۱، ۲۰۰۶؛ لی و چانگ^۲، ۲۰۰۸) و هم از طریق سرمایه‌گذاری‌های متعدد در مناطق روستایی می‌تواند تأثیرگذاری بالایی در انتقال دانش، ایده‌ها و شیوه‌های زندگی شهری به مناطق روستایی داشته و به تحرک اقتصادی-اجتماعی آن‌ها منجر شود (طالب و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۵).

با توجه به اشکال گوناگون و متنوع گردشگری روستایی و وجود بسیاری از مکان‌های متبرکه در نواحی روستایی کشور، گردشگری مذهبی یکی از الگوهای مهم گردشگری در نواحی روستایی کشور محسوب می‌شود (رضوانی، ۱۳۸۷: ۳۱۵). گردشگری مذهبی که ریشه در باورها و اعتقادات دینی-مذهبی دارد، به مفهوم تخصصی خود فراتر از وابستگی به زمان و اوقات فراغت، عامل مهم جغرافیای انسانی در شکل‌گیری مسافرت، ایجاد تمرکز و چشم‌انداز فرهنگی است (تقوایی و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۷). نمونه بارز این نوع گردشگری، زیارت خانه‌ی خدا و مراسم عبادی حج و یا زیارت ائمه اطهار و امام‌زادگان در دین اسلام است (سیگا^۳، ۲۰۱۲: ۲). امروزه گردشگری مذهبی در راستای کسب درآمد و همچنین برای حفظ میراث فرهنگی مورد توجه کشورهای مختلف قرار گرفته است. در بعد داخلی، توسعه گردشگری مذهبی می‌تواند در راستای توسعه منطقه‌ای، افزایش اشتغال و در بعد ملی، افزایش درآمد و حفظ میراث فرهنگی را به دنبال داشته باشد (محمدی‌یگانه و همکاران، ۱۳۹۲: ۹) و به شکل قابل توجهی در تحولات اجتماعی، اقتصادی و رفاه روستایی از جمله بر کیفیت زندگی ساکنان روستایی تأثیرگذار است (اکبریان رونیزی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۴۸).

کیفیت زندگی مفهومی است چند بعدی که وضعیت زندگی بشر را تعریف می‌نماید (گیلیوری^۴، ۲۰۰۷: ۳۶). همچنین یک مفهوم متحرک و سیال است؛ زیرا نتایج توسعه، تعریف‌کننده ادراکاتی هستند که اهداف دست‌یافتنی توسعه پایدار را تشکیل می‌دهند (بلوم و همکاران^۵، ۲۰۰۲: ۱۰). مفهوم کیفیت زندگی عمدتاً به‌عنوان رضایت از زندگی،

۱. A. Liu
۲. C.C. Lee & C.P. Chang

۳. Strategic Initiatives &
Government Advisory (SIGA).
۴. M.Gillivray

۵. David Bloom & et al.

خوشبختی و سعادت شناخته می‌شود و سطح تحقق نیازهای انسان را منعکس می‌کند (زیلینسکا کزکوسکا و دزیورا کورناتوسکا^۱، ۲۰۱۰: ۱).

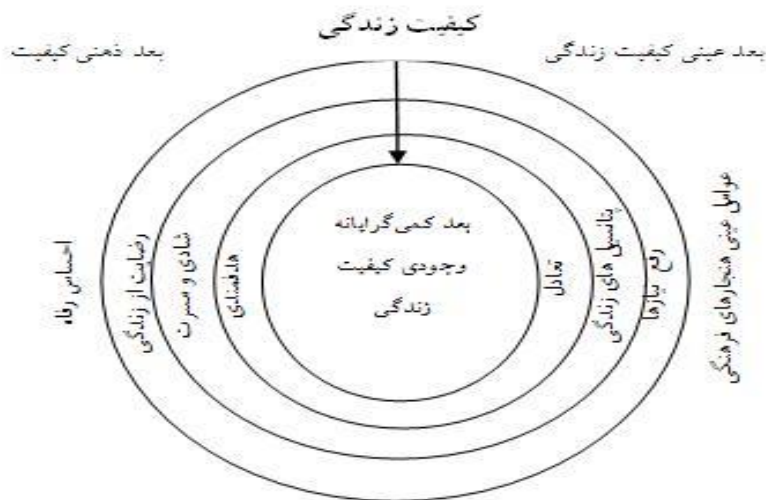
به طور کلی، شاخص‌هایی که برای اندازه‌گیری و سنجش کیفیت زندگی (در هر سطحی) به کار می‌روند به دو دسته شاخص‌های عینی و ذهنی قابل دسته‌بندی هستند (رضوانی و دیگران، ۱۳۹۱: ۳۱). این شاخص‌ها اغلب به‌طور مجزا و به‌ندرت در ترکیب با هم برای سنجش کیفیت زندگی به کار می‌روند. کیفیت زندگی در ابعاد ذهنی، ادراک و ارزیابی افراد از وضعیت زندگی خود را منعکس می‌سازد و با شاخص‌های ذهنی، اندازه‌گیری می‌شود. کیفیت عینی زندگی، شرایط بیرونی زندگی را نمایش می‌دهد (داس^۲، ۲۰۰۸: ۲۹۸) و با شاخص‌های عینی که مربوط به واقعیت‌های قابل مشاهده و ملموس زندگی هستند، اندازه‌گیری می‌شود (پورطاهری و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۶). توافقی عمومی میان محققان کیفیت زندگی وجود دارد که از طریق یکپارچه کردن ابعاد عینی و ذهنی کیفیت زندگی، امکان به‌دست آوردن تصویر کامل‌تر و مفیدتری از آن در مقیاس‌های گوناگون مکانی و زمانی ایجاد می‌شود (رضوانی و دیگران، ۱۳۸۸: ۹۵). در همین رابطه، وینگوتو و جوج^۳ مدلی را به نام تئوری تلفیقی کیفیت زندگی در سال ۲۰۰۲ ارائه نمود (شکل ۱).

---

۱. H. Zielinska Wczkowska & K.

۲. D. Das

۳. M. Ventegots & N. Jovnj

شکل ۱. مدل تلفیقی کیفیت زندگی

(منبع: وینگوتو و جوج، ۲۰۰۳)

این مدل بیان می‌کند که ماهیت زندگی می‌تواند شامل طیفی از ذهنیات تا عینیات باشد که این طیف در برگیرنده احساس رفاه، رضایت از زندگی، تعادل بیولوژیکی، درک توانایی‌های خود، تحقق نیازها و عوامل عینی از قبیل درآمد، وضعیت ازدواج و یا تحصیلات باشد (رحمان و همکاران، ۲۰۱۱: ۱۴۷).

بنابراین، آنچه همواره در زمینه توسعه روستایی و کیفیت زندگی در این نواحی مورد توجه است کاهش محرومیت جغرافیایی و دسترسی به حداقل‌های زندگی است. کیفیت زندگی در نقاط روستایی وابستگی بیشتری به کیفیت مکان دارد و عمدتاً با منابع طبیعی مرتبط است؛ لذا بین کیفیت زندگی و کیفیت مکان ارتباط تنگاتنگی وجود دارد. کیفیت مکانی برخی از نواحی روستایی منجر به شکل‌گیری و توسعه فعالیت‌ها با نام گردشگری گردیده است. گردشگری و گونه‌های آن در نواحی روستایی به‌عنوان منبعی از ویژگی‌های در حال تغییر اجتماعی، اقتصادی و محیطی به‌شمار می‌آید که پتانسیل آن را دارد تا در بهبود کیفیت زندگی مؤثر واقع گردد. در این بین، کم و بیش نقش هر یک از گونه‌های

گردشگری از جمله گردشگری مذهبی در بهبود کیفیت زندگی مطرح می‌شود (اکبریان رونیزی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۴۹)

از طرفی دیگر، بر اساس رویکرد توسعه پایدار، سرمایه‌های خانوار برای بهبودبخشی به معیشت جامعه محلی در برگیرنده طیف وسیعی از سرمایه‌ها از قبیل سرمایه طبیعی، فیزیکی، انسانی، مالی و اجتماعی است (صادق‌زاده و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۶)؛ زیرا در مجموع ثروت ملت‌ها را تشکیل داده و پایه توسعه اقتصادی- اجتماعی آن‌ها را شکل می‌دهند (ضرابی و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۷). در این میان، اگرچه چهار سرمایه مذکور به‌دقت مورد تعریف قرار گرفته است، اما مفهوم سرمایه اجتماعی با ابهامات زیادی مواجه است؛ از این رو، سرمایه اجتماعی در موارد مکرر به‌طور مبهم درک شده و به عنوان آخرین راه علاج برای درک مسائل اجتماعی و اقتصادی جوامع مطرح شده است که نمی‌تواند به وضوح به وسیله سایر انواع سرمایه‌ها جبران شود (سولسبوری^۱، ۲۰۰۳: ۱۱). مفهوم سرمایه اجتماعی به‌طور برجسته در دهه ۱۹۹۰ به عنوان شکل جدیدی از سرمایه‌های جامعه مطرح شده است. سرمایه اجتماعی در برگیرنده برخی از جنبه‌های ساختار اجتماعی است که اقدامات خاص افراد درون ساختار جامعه را تسهیل و عملکردهای آن را تعیین می‌کند (خان^۲، ۲۰۱۱: ۱۱).

از دیدگاه برخی از محققان، سرمایه اجتماعی یک عامل کلیدی پنهان در توسعه روستایی و افزایش بهره‌وری عوامل تولید بوده (سازمان بهره‌وری آسیایی^۳، ۲۰۰۶: ۷) و از طریق تأکید بر روی شبکه‌ای شدن، اعتماد، انسجام و روابط متقابل در داخل جامعه، نقش زیادی در توسعه روستایی به‌ویژه کارآفرینی در فعالیتهای مرتبط با گردشگری بر عهده می‌گیرد (گولومسر^۴ و همکاران، ۲۰۱۲: ۴). بنابراین، از یک سو ابعاد سرمایه اجتماعی (مشارکت، اعتماد، انسجام و شبکه) در زمینه گردشگری، با سهیم شدن در تصمیم‌گیری روشی برای ارتقای پایداری، تعادل توسعه اقتصادی و اجتماعی، برنامه‌ریزی همه جانبه مقصدهای گردشگران، اطمینان از داشتن درکی روشن از مکان، ارزیابی سریع

۱. Solesbury

۲. Khanh

۳. Asian Productivity Organization

۴. Gulumsar.

و مؤثر از موقعیت‌های پیچیده، توسعه ارزش‌های عمومی، ضمانت توزیع برابر منابع و افزایش شناخت از ذی‌نفعان مؤثر خواهد بود (هامیلتون^۱ و همکاران، ۲۰۰۵: ۲۵۴).

از سویی دیگر، با سهیم شدن در منافع گردشگری، فرصت‌هایی برای تشویق مردم به سرمایه‌گذاری در بهداشت، آموزش و سایر تسهیلات اجتماعی مهیا می‌سازد که نتیجه آن بهبود مهارت‌های فنی، ارتباطات و داد و ستد مردم محلی است (وانگ^۲، ۲۰۰۶: ۳۷). به طور مثال، میزان مشارکت، انسجام و همبستگی اجتماعی در جامعه و به‌ویژه در فعالیت‌های گردشگری با افزایش سطوح سرمایه اجتماعی و به‌خصوص اعتماد در بین افراد و گروه‌های محلی ارتباط نزدیکی دارد (گیدنز^۳، ۲۰۰۹: ۸۹).

از این رو، در برنامه‌ریزی گردشگری روستایی از جمله گردشگری مذهبی، سرمایه اجتماعی، نوعی اشاره نامشهود به جامعه مدنی و کارکردهای آن دارد که با اقدام به پرورش مسئولیت‌های محلی در قالب راهبردهای توسعه از «پایین به بالا» از طریق تقویت اقدام جمعی و توانایی حکومت‌های محلی قدرت تصمیم‌گیری درست در مورد پروژه‌های توسعه محلی را بر عهده می‌گیرد (دیسارت و مارکویلر^۴، ۲۰۱۲: ۶۹۴) و می‌تواند توجه به کارکردهایی که در بهبود روابط اجتماعی و ایجاد پیوند بین افراد، گروه‌ها، سازمان‌ها و جامعه از طریق نشر و تبادل اطلاعات و همکاری به حل مشکلات کمک کند (رینگ^۵ و همکاران، ۲۰۱۰: ۱۶۲).

در ارتباط با رابطه سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی و تأثیر متقابل این دو مؤلفه بایستی متذکر شد که امروزه تقریباً همگان هدف‌نهایی انواع توسعه را افزایش کیفیت زندگی می‌دانند، مثلاً بانک جهانی شاخص‌های توسعه اجتماعی را در ریشه‌کنی فقر، اشتغال، انسجام اجتماعی، برابری جنسیتی و دسترسی به آموزش و پرورش و بهداشت می‌بیند (بانک جهانی^۶، ۲۰۰۴) که تمام این شاخص‌ها می‌توانند شاخص کیفیت زندگی هم باشند، زیرا اساساً برخی مؤلفان، شاخص توسعه انسانی را همان شاخص کیفیت زندگی می‌دانند. بنابراین مفاهیم توسعه و کیفیت زندگی بسیار به هم نزدیک هستند (خوشفر و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۶۰). حال اگر بگوییم دسترسی به [شاخص‌های] کیفیت زندگی، هزینه و لوازمی دارد که می‌توان در سرمایه خلاصه کرد، آنگاه استفاده از دیدگاه

۱. Hamilton

۴. Dissart, & Marcouiller

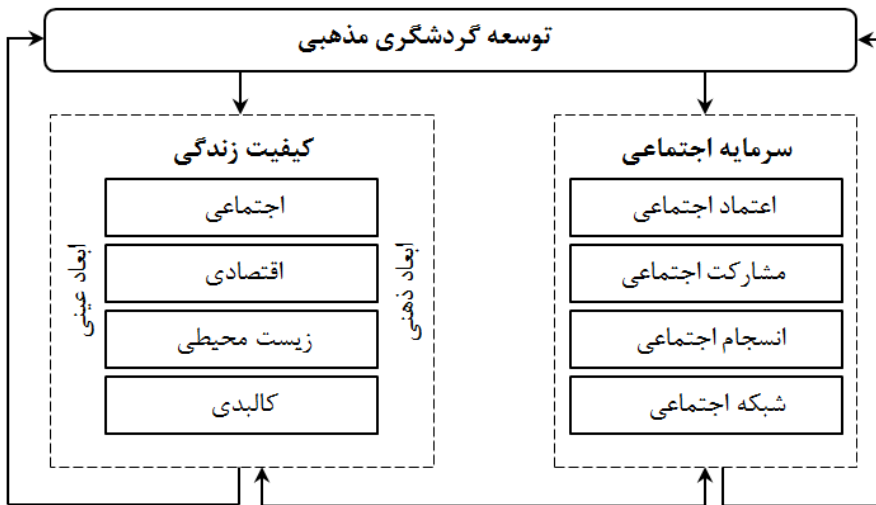
۲. Wang

۵. Ring

۳. Giddens

۶. World Bank

مفهوم‌سازی پیر بوردیو^۱ که سرمایه‌های یک فرد در جامعه را به چهار نوع از جمله سرمایه مادی، سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی و سرمایه انسانی تقسیم کرد، مفید خواهد بود. هر کدام از این سرمایه‌ها می‌توانند برای دستیابی به دیگر انواع آن‌ها هم‌دیگر را یاری دهند و نیز هر کدام از شاخص‌های گوناگون کیفیت زندگی فردی را می‌توان با برخی از انواع این سرمایه‌ها تهیه کرد. در میان انواع سرمایه، سرمایه اجتماعی ویژگی‌های خاصی دارد. اول اینکه تنها سرمایه‌ای است که رابطه‌ای است و در ضمن رابطه اجتماعی به وجود می‌آید؛ دوم اینکه مانند برخی دیگر از انواع سرمایه به‌طور کامل قابل انتقال نیست و ویژگی مهم‌تر اینکه سرمایه اجتماعی فرد در واقع ارزش جایگاه او در شبکه‌های اجتماعی گوناگون است (نوغانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۲۱). حال همین جایگاه فرد در شبکه‌های گوناگون اجتماعی است که میزان بهره از کیفیت‌های زندگی مطلوب را مشخص می‌سازد. بنابراین می‌توان گفت که مفهوم سرمایه اجتماعی و مفهوم کیفیت زندگی همبستگی فراوانی دارند و سرمایه اجتماعی بخشی از توانایی فرد برای بهره‌مندی از شاخص‌های کیفیت زندگی را فراهم می‌کند (حسین آبادی، ۱۳۸۹: ۶۳). بنابراین، مدل مفهومی پژوهش که چارچوب نظری بر اساس آن شکل گرفته است در شکل ۲ نشان داده شده است:

شکل ۲. مدل مفهومی پژوهش

۱. Pierre Bourdieu

با عنایت به آنچه بیان گردید این پژوهش در پی پاسخگویی به سوالات زیر تدوین شده است:

۱. آیا توسعه گردشگری مذهبی، موجب افزایش کیفیت زندگی خانوارهای روستایی محدوده مورد مطالعه می‌شود؟
۲. آیا توسعه گردشگری مذهبی، موجب افزایش سرمایه اجتماعی خانوارهای روستایی روستای بردی شده است؟

با عنایت به سوالات فوق، فرضیه‌هایی به شرح ذیل قابل بررسی است:

۱. به نظر می‌رسد توسعه گردشگری مذهبی، موجب افزایش کیفیت زندگی خانوارهای روستای بردی می‌شود.
۲. به نظر می‌رسد توسعه گردشگری مذهبی، موجب افزایش سرمایه‌های اجتماعی خانوارهای روستای بردی می‌شود

روش تحقیق

نوع تحقیق کاربردی، روش آن توصیفی-تحلیلی و برای گردآوری اطلاعات از روش‌های میدانی (پرسش‌نامه، مشاهده و مصاحبه) استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق، شامل خانوارهای روستای بردی است، این روستا طبق سرشماری سال ۱۳۹۰ دارای ۸۵۷ نفر جمعیت و ۱۶۵ خانوار است، طبق فرمول کوکران تعداد ۱۰۲ خانوار به‌عنوان حجم نمونه به‌دست آمد. انتخاب خانوارها در سطح هر روستا به صورت تصادفی ساده بوده تا اصل فرصت برابر به منظور انتخاب خانوارها رعایت شده شود. سطح پایایی پرسش‌نامه تحقیق با استفاده از روش آلفای کرونباخ ۰/۶۹۹ به دست آمد که بیانگر ضریب اعتماد بالا است. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات به صورت آمار توصیفی (میانگین، انحراف معیار) و استنباطی (آزمون‌های فریدمن و ویلکاکسون) در نرم‌افزار spss صورت گرفته است. بر این اساس پرسش‌نامه‌ای مستخرج از مبانی نظری تحقیق و با بهره‌گیری از طیف لیکرت برای بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی خانوارهای روستایی بعد از

توسعه گردشگری مذهبی و در ۳۹ معرف مربوط به مؤلفه کیفیت زندگی و ۳۴ معرف مربوط به مؤلفه سرمایه اجتماعی تدوین شد (جدول ۲). در این پژوهش، ابتدا با استفاده از کتاب‌ها و مقاله‌های مختلف، ابعاد، معرف‌ها و متغیرهای تأثیرگذار بر کیفیت زندگی انتخاب شدند که پس از مشاوره با اساتید و کارشناسان متخصص در موضوع مربوط، معرف‌های نهایی به دست آمد و در تدوین نهایی پرسشنامه لحاظ گردید.

جدول ۲: مؤلفه‌ها، ابعاد و معرف‌های مربوط به تحقیق

مؤلفه	ابعاد	معرف
سرمایه اجتماعی	اعتماد اجتماعی	میزان اعتماد مردم به بکدیگر، احساس توانایی در مدیریت روستا، میزان اعتماد به افراد غریبه ساکن روستا، میزان اعتماد به مهاجران، میزان اعتماد به گردشگران، میزان اعتماد مردم به دهیاری، میزان اعتماد به «عملکرد شورای اسلامی، میزان اعتماد به مراکز خدمات روستایی، میزان اعتماد به شرکت تعاونی روستایی، میزان اعتماد به نهادهای اجتماعی
	مشارکت اجتماعی	مشارکت در امور روستا، مشارکت در پروژه‌های عمرانی، ارتباط با شورای اسلامی، کمک مالی و فکری، آمادگی برای مشارکت بدون دستمزد، مشارکت در تصمیم‌گیری‌های محلی، مشارکت در حفظ محیط زیست
سرمایه اجتماعی	انسجام اجتماعی	عدم نزاع بین اهالی، گردهمایی و جلسات در روستا، تغییر ارزش‌های مشترک طی زمان، روابط همسایگان، انجام وظایف اجتماعی، افزایش میزان همدلی میان اهالی
	شبکه اجتماعی	رابطه دوستانه با اعضای خانواده، تعریف کارهای روزانه برای اعضای خانواده، گسترش کمک‌های مالی به خویشاوندان، رفت آمد به خانه خویشاوندان، همکاری نهادها و سازمان‌ها با شورا، همکاری نهادها و سازمان‌ها با مردم، حضور در بازار برای خرید، تعامل و رفت آمد با دوستان و همسایگان، حضور در مسابقات ورزشی و کلاس‌های غیر درسی و دینی، ایجاد و گسترش نهادهای محلی جدید، تقویت نهادهای محلی موجود
سرمایه اجتماعی	بعد اجتماعی	احساس امنیت فردی، امید به آینده، توانایی تأمین نیازهای اساسی خانوار، رضایت از زندگی، کاهش میزان مهاجرت، احساس تعلق به اجتماع، تمایل به ماندن در روستا، رضایت از موقعیت اجتماعی، دسترسی به فناوری اطلاعات (اینترنت، صندوق پست و ...)، گسترش امکانات فرهنگی و هنری

مؤلفه	ابعاد	معرف
	بعد اقتصادی	رضایت از میزان درآمد و پس‌انداز، رضایت از شغل، رضایت از بهبود دسترسی بهتر به شهر، کاهش هزینه‌های زندگی، کاهش نابرابری اقتصادی، افزایش قیمت مسکن و اراضی کشاورزی، کاهش احساس فقر، ایجاد انگیزه برای بهبود وضعیت کار، ایجاد انگیزه برای پیشرفت شغلی، دسترسی به خدمات اعتباری و مالی.
	بعد زیست محیطی	رضایت از مراکز بهداشتی، جمع‌آوری و دفع آب‌های سطحی، کیفیت بهداشت شبکه معابر، کیفیت مسیرهای عابر پیاده، نظافت و پاکیزگی روستا، کیفیت آب آشامیدنی، کاهش اتلاف و آلودگی منابع ترش آب، گسترش وجود جایگاه‌های دفع زباله، گسترش رعایت حریم میان احشام و انسان.
	بعد کالبدی	دسترسی به امکانات ورزشی، کیفیت مسکن از نظر مصالح به‌کار رفته، تجهیزات و امکانات مسکن نظیر حمام و دستشویی، توانایی تهیه مسکن، رضایت از دید و منظر روستا، دسترسی فضای سبز، ایجاد سامانه تخلیه فاضلاب، جمع‌آوری و دفع زباله، دپوی فضولات حیوانی، پرهیز از ساخت خانه‌ها در اراضی شیب‌دار و خطرناک، پرهیز از استقرار واحدهای مسکونی در حریم سیلاب‌ها و رودخانه‌ها.

عنایتی و همکاران، ۱۳۹۰؛ محمدی‌یگانه و دیگران، ۱۳۹۲؛ نگارندگان، ۱۳۹۴.

منطقه مورد مطالعه

شهرستان دهلران در منتهی‌الیه شرقی استان ایلام، در جنوب غربی کشور بین ۳۲ درجه و ۵ دقیقه تا ۳۲ درجه و ۱۰ دقیقه عرض شمالی و ۴۶ درجه و ۱۰ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۱۶ دقیقه طول شرقی واقع شده است. روستای بردی در ۸ کیلومتری شهر پهل، بخش زرین آباد و در دهستان سید ابراهیم (ع) این شهرستان واقع است و بزرگترین روستای بخش زرین آباد است (شکل ۱). این روستا افتخار در برداشتن مقبره‌ای دارد که به امامزاده سید ابراهیم (ع) معروف است و در یک کیلومتری غرب این امامزاده قرار دارد. فاصله امامزاده تا مرکز استان ۱۸۰ کیلومتر است (شکل ۲).

شکل ۲. موقعیت سیاسی روستای بردی نسبت به شهرستان و دهستان

تاریخچه و شجره‌نامه امامزاده سیدابراهیم (ع) به این شرح است؛ ابراهیم فرزند امام محمد باقر فرزند امام علی زین‌العابدین فرزند امام حسین فرزند امام علی فرزند ابو طالب (ع). (افشار سیستانی، ۱۳۶۶: ۲۳۷). مساحت این مکان مذهبی ۳۴۰ متر مربع است و مساحت بنای امامزاده سیدمحمد (ع) یک اتاق ۱۲ متری است. بنای اصلی دارای قدمتی ۷۰۰ ساله است و قدیمی‌ترین بنای استوار و بدون تخریب استان ایلام است (ویلبر^۱، ۱۳۴۶: ۱۹۵).

با توجه به معماری، چگونگی ساخت و مواد فرهنگی به دست آمده از این قلعه و مقایسه آن با بناهای همگون و مطالعه شده‌ای چون تخت سلیمان آذربایجان قلعه دختر فارس، محوطه تاریخی دره‌شهر و قلعه فیروزآباد کرمانشاه می‌توان گفت قلعه شاخ مربوط به دوران ساسانی و قرون اولیه اسلامی بوده با این تفاوت که این بنا از نظر وسعت بزرگ‌تر است (جهانیان و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۶).

۱. Wilber

شکل ۳. زیارتگاه امامزاده سید ابراهیم (ع)

منبع: وبسایت سازمان اوقاف و امور خیریه استان ایلام، ۱۳۹۴

اقدامات و فعالیت‌های عمرانی و فرهنگی به همت هیأت امنای این امامزاده و با کمک دهیار و شورای اسلامی روستا برای رواج توسعه گردشگری مذهبی به این شرح بوده است: تعمیرات کلی و جزئی ظاهر مقبره، جدول‌بندی میان محوطه قبرستان، ایجاد فضای سبز، برپایی جشن‌های اعیاد، برگزاری مراسم شهادت، کلاس قرآن، دعای کمیل و دعای توسل، ساخت درب ورودی محوطه حیاط و زائرسرای امامزاده، احداث اتاق مشاوره و خدام، احداث ۱۰ چشمه سرویس بهداشتی، تأمین آب آشامیدنی، راه‌اندازی و تجهیز دفتر هیأت امناء، افزایش ولتاژ برق زائرسرا، تهیه امتیاز آب و برق، تجهیز سیستم‌های صوتی، تهیه کمد کتابخانه، تهیه چند دستگاه صندلی برای تکریم ارباب رجوع، احداث وضوخانه، احداث یک دهنه اتاق به صورت انباری، توسعه راه‌های منتهی به امامزاده، ایجاد بازارچه و غیره (بازدید میدانی نگارندگان، ۱۳۹۴). تعداد شهدای مدفون در جوار امامزاده ۹۰ شهید و الامقام می‌باشد و زائران امامزاده از بیشتر شهرستان های ایلام و از استان‌های

همجوار مثل خوزستان و لرستان می‌آیند. تراکم زائران در ایام تعطیل و پنج‌شنبه و جمعه‌ها و مخصوصاً تعطیلات فروردین ماه است.

یافته‌ها

یافته‌های توصیفی تحقیق نشان می‌دهد، از ۱۰۲ نفر پاسخگو ۹۲ درصد مرد و ۸ درصد زن، میانگین سنی این افراد سال، ۳۹/۲ سال، میانگین تعداد افراد خانوار برابر با ۵/۲ نفر، از نظر وضعیت سواد ۱۶/۵ درصد بی‌سواد، ۲۰ درصد سواد دوره ابتدایی، ۳۳/۵ درصد دارای سواد دوره راهنمایی و دبیرستان، ۱۶/۷ درصد دیپلم و ۱۰/۳ درصد هم فوق‌دیپلم و بالاتر تحصیلات داشته‌اند.

فرضیه اول. به نظر می‌رسد که توسعه گردشگری مذهبی، موجب افزایش کیفیت زندگی خانوارها در روستای بردی می‌شود. یافته‌های مربوط به سطح کیفیت زندگی خانوارهای روستایی مورد مطالعه بعد از توسعه گردشگری مذهبی نشان می‌دهد، میانگین ابعاد اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و کالبدی به ترتیب برابر با ۳/۳۸، ۴/۱۸، ۳/۶۹، ۴/۲۹ بوده است (نک جدول ۳).

جدول ۳. بررسی کیفیت زندگی خانوارهای روستایی بعد از گسترش گردشگری مذهبی

ابعاد کیفیت زندگی	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	واریانس
اجتماعی	۱۰۲	۴/۱۸	۰/۰۶۹	۰/۱۱۵
اقتصادی	۱۰۲	۳/۳۸	۰/۱۲	۱/۴۴۶
زیست‌محیطی	۱۰۲	۴/۲۹	۰/۰۷	۰/۵۰۷
کالبدی	۱۰۲	۳/۶۹	۰/۰۷	۰/۵۷۴
کل	۱۰۲	۳/۸۹	۰/۲۱	۰/۴۱۰

منبع: یافته‌های تحقیق

برای بررسی نقش گردشگری مذهبی در بهبود وضعیت کیفیت زندگی خانوارهای روستای مورد مطالعه به ارزیابی وضعیت کیفیت زندگی این خانوارها در قبل و بعد از گسترش گردشگری مذهبی و با استفاده از آزمون‌های ویلکاکسون و فریدمن پرداخته شده است. یافته‌های آزمون ویلکاکسون نشان دهنده بهبود وضعیت کیفیت زندگی

خانوارهای روستای مورد مطالعه T بعد از گسترش گردشگری در چهار بُعد مورد بررسی است (نک جدول ۴).

جدول ۴. بررسی نقش گردشگری مذهبی در بهبود کیفیت زندگی خانوارهای روستایی بر اساس آزمون ویلکاکسون

ابعاد	اجتماعی	اقتصادی	زیست محیطی	کالبدی
Z	-۳,۳۸۲	-۳,۲۴۲	-۴,۸۴۹	-۸,۱۵۶
(2-tailed) Sig. Asymp	۰,۰۰۰	۰,۰۰۱	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، معناداری در سطح ۵ درصد

براساس آزمون فریدمن جدول ۵، بین میانگین ابعاد کیفیت زندگی خانوارهای مورد مطالعه در سطح آلفا ۰/۰۵ تفاوت معناداری وجود دارد. در این بین بالاترین میانگین رتبه‌ای مربوط به بعد زیست محیطی و پایین‌ترین آن مربوط به بعد اقتصادی است. بررسی میانگین رتبه‌ای داده‌های حاصل از تحلیل کمی ابعاد کیفیت زندگی نشان دهنده پایین بودن سطح ابعاد کیفیت زندگی خانوارهای روستایی مورد مطالعه به میزان حد متوسط در ابعاد کالبدی و اقتصادی و بالاتر از حد متوسط در بعد زیست محیطی و اجتماعی است.

جدول ۵. معناداری تفاوت میانگین رتبه‌ای کیفیت زندگی خانوارهای مورد مطالعه، براساس آماره آزمون فریدمن

ابعاد	فراوانی	میانگین عددی	میانگین رتبه‌ای
اجتماعی	۱۰۲	۴/۱۸	۲/۷۰
اقتصادی	۱۰۲	۳۱/۳۸	۰/۹۶
زیست محیطی	۱۰۲	۴/۲۹	۲/۹۰
کالبدی	۱۰۲	۳/۶۹	۲/۴۵
کیفیت زندگی کل	۱۰۲	۳/۸۹	۲/۵۰
کای اسکوتر		۴۶/۴۹۵	
درجه آزادی		۳	
سطح معناداری		۰/۰۰۰	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴

بنابراین، با عنایت به نتایج فوق، فرضیه اول تأیید می‌گردد و به این نتیجه می‌رسیم که توسعه گردشگری مذهبی، موجب بالا رفتن کیفیت زندگی خانوارها در روستای بردی می‌شود.

فرضیه دوم. به نظر می‌رسد که توسعه گردشگری مذهبی، موجب افزایش سرمایه‌های اجتماعی خانوارها در روستای بردی می‌شود.

یافته‌های مربوط به سطح سرمایه‌های اجتماعی خانوارهای روستایی مورد مطالعه بعد از توسعه گردشگری مذهبی نشان می‌دهد، میانگین اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی به ترتیب برابر با ۲/۲۵، ۴/۱۱، ۳/۱۳ و ۳/۳۰ بوده است (نک جدول ۶).

جدول ۶) بررسی مؤلفه کیفیت زندگی خانوارهای روستایی بعد از گسترش گردشگری مذهبی

ابعاد	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	واریانس
اعتماد اجتماعی	۱۰۲	۲/۲۵	۰/۰۸۱	۱/۴۴۶
مشارکت اجتماعی	۱۰۲	۴/۱۱	۰/۱۵۹	۰/۱۱۵
انسجام اجتماعی	۱۰۲	۳/۱۳	۰/۱۰۱	۰/۵۷۴
شبکه اجتماعی	۱۰۲	۳/۳۰	۰/۰۹۵	۰/۵۰۷
کل	۱۰۲	۳/۲۰	۴۲/۵	۰/۲۱۹

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴

در ادامه تحقیق، به بررسی وضعیت مؤلفه سرمایه اجتماعی خانوارهای مورد مطالعه بعد از گسترش گردشگری مذهبی و با استفاده از آزمون ویلکاکسون پرداخته شده است. یافته‌های آزمون ویلکاکسون نشان دهنده بهبود وضعیت سرمایه‌های اجتماعی خانوارهای روستای مورد مطالعه در بعد از گسترش گردشگری در ابعاد مورد بررسی می‌باشد (نک جدول ۷).

جدول ۷) بررسی مؤلفه سرمایه اجتماعی خانوارهای روستایی بعد از گسترش گردشگری مذهبی

ابعاد	اعتماد اجتماعی	مشارکت اجتماعی	انسجام اجتماعی	شبکه‌های اجتماعی
Z	-۱,۹۳۳	-۳,۲۷۹	-۵,۴۷۷	-۴,۷۳۸
(2-tailed) Sig. Asymp	۰,۰۵۳	۰,۰۰۰	۰,۰۰۱	۰,۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، معناداری در سطح ۵ درصد

براساس آزمون فریدمن جدول ۸، بین میانگین ابعاد کیفیت زندگی خانوارهای مورد مطالعه در سطح آلفا ۰/۰۵ تفاوت معناداری وجود دارد. در این بین بالاترین میانگین

رتبه‌ای مربوط به بعد زیست‌محیطی و پایین‌ترین آن مربوط به بعد اقتصادی است. بررسی میانگین رتبه‌ای داده‌های حاصل از تحلیل کمی ابعاد کیفیت زندگی نشان‌دهنده پایین بودن سطح ابعاد کیفیت زندگی خانوارهای روستایی مورد مطالعه به میزان حد متوسط در ابعاد کالبدی و اقتصادی و بالاتر از حد متوسط در بعد زیست‌محیطی و اجتماعی است.

جدول ۸ معناداری تفاوت میانگین رتبه‌ای کیفیت زندگی خانوارهای مورد مطالعه، براساس آماره آزمون فریدمن

کالبدی	فراوانی	میانگین عددی	میانگین رتبه‌ای
اعتماد اجتماعی	۱۰۲	۲/۲۵	۲/۰۹
مشارکت اجتماعی	۱۰۲	۴/۱۱	۳/۴۹
انسجام اجتماعی	۱۰۲	۳/۱۳	۳/۰۳
شبکه اجتماعی	۱۰۲	۳/۳۰	۳/۲۹
کیفیت زندگی کل	۱۰۲	۳/۲۰	۲/۹۸
کای اسکوتر		۲۰/۴۹۳	
درجه آزادی		۳	
سطح معناداری		۰/۰۰۰	

منبع: یافته‌های تحقیق، معناداری در سطح ۵ درصد

بنابراین، با عنایت به نتایج فوق، فرضیه دوم نیز تأیید می‌گردد و به این نتیجه می‌رسیم که توسعه گردشگری مذهبی، موجب افزایش سرمایه‌های اجتماعی خانوارها در روستای بردی می‌شود.

نتیجه‌گیری

در سال‌های اخیر کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی به‌عنوان مفاهیمی چند بعدی و مهم در زندگی جوامع، در بسیاری از رشته‌های علمی از جمله گردشگری نفوذ یافته است. رواج و رونق گردشگری در نواحی روستایی متأثر از جاذبه‌ها و ویژگی‌های خاص این نواحی است که خود منجر به شکل‌گیری گونه‌های مختلفی از گردشگری شده است که از جمله گونه‌های بارز آن می‌توان به گردشگری مذهبی اشاره کرد که این نوع از گردشگری که با توجه به ویژگی خود، اثرات و پیامدهای مختلفی بر ابعاد مختلف نواحی

روستایی به طور عام و بر کیفیت زندگی و سرمایه‌های اجتماعی ساکنان محلی به طور خاص دارند.

در تحقیق حاضر به بررسی نقش گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی خانوارهای روستایی پرداخته شد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که گردشگری مذهبی در تمامی ابعاد مؤلفه کیفیت زندگی تأثیرات مثبتی را در متغیرهای مورد بررسی داشته است. در مجموع، در میان ابعاد کیفیت زندگی، بعد زیست محیطی با میانگین ۴/۲۹ بیشترین تأثیر و ابعاد اجتماعی، کالبدی و اقتصادی در اولویت‌های بعدی قرار گرفتند که در نهایت بهبود کیفیت زندگی در ابعاد اجتماعی و زیست محیطی در حد بالاتر از متوسط و در ابعاد کالبدی و اقتصادی در حد متوسط ارزیابی شدند.

بررسی اثرات گردشگری مذهبی بر تغییرات سرمایه اجتماعی روستای تحت مطالعه نشان می‌دهد در ابعاد مشارکت اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی و انسجام اجتماعی، وضعیت خانوارهای مورد مطالعه بعد از گسترش گردشگری مذهبی بهبود داشته، اما در بعد اعتماد اجتماعی، یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که بعد از گسترش گردشگری مذهبی از سطح اعتماد اجتماعی کاسته شده است که با توجه به بررسی و مصاحبه‌ای که نگارندگان با مردم محلی داشتند، نشان می‌دهد که گسترش ورود گردشگران به روستای بردی با آثار منفی چون رشد بزهکاری و گسترش نابرابری‌های اجتماعی همراه بوده است که در نهایت این عوامل به احتمال زیاد کاهش سطح اعتماد اجتماعی را به همراه داشته است.

تحلیلی که می‌توان در بعد اجتماعی کیفیت زندگی بیان نمود، این است که افزایش بعد اقتصادی و کالبدی (در حد متوسط) بر روی ابعاد اجتماعی کیفیت زندگی اثرات مثبتی داشته، مثلاً «امید به زندگی، رضایت از زندگی و موقعیت اجتماعی، احساس تعلق اجتماعی، ماندن در روستا، دسترسی به فناوری اطلاعاتی و امکانات فرهنگی و اجتماعی» را افزایش داده است و نتایج پرسش‌نامه این تحلیل را تأیید می‌کند. به‌علاوه، تجارب متون تحلیلی ادبیات توسعه به‌ویژه روستایی نیز تأییدکننده این ادعا است که معمولاً ابعاد اقتصادی بر بعد اجتماعی کیفیت زندگی تأثیرگذار است.

در بعد اقتصادی، یافته‌ها از افزایش متوسط حکایت داشته است و واقعیت این است که هر چند توسعه گردشگری در روستای بردی افزایش یافته، اما این افزایش در حد متوسط بوده و لازم است برنامه‌های توسعه اقتصادی دیگر مثل صنایع کوچک تبدیلی و تکمیلی و صنایع دستی نیز در این روستا عملی گردد تا شاهد افزایش رشد بعد اقتصادی در روستای بردی باشیم. لازم به ذکر است که در بعد اقتصادی، اثرات گردشگری مذهبی برای تمامی خانوارهای روستایی اثرات یکسانی نداشته است و بیشتر خانوارهایی که در کنار امامزاده دارای اراضی کشاورزی بوده‌اند، به علت تغییرات کاربری اراضی و تبدیل اراضی کشاورزی به مغازه‌ها و فروش اراضی به سازمان‌های مختلف برای اجرای طرح‌های مختلف بوده است.

در بعد زیست‌محیطی کیفیت زندگی، یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که این بعد، بیشترین افزایش را نسبت به ابعاد دیگر داشته و بالاتر از حد متوسط بوده است. دلایل آن واضح است، زیرا که بالا رفتن ابعاد اقتصادی و کالبدی کیفیت زندگی حتی در حد متوسط، می‌تواند در افزایش شاخص‌های زیست‌محیطی مؤثر باشد و بالا رفتن فرهنگ روستاییان و افزایش اطلاعات زیست‌محیطی را موجب شود. البته تلاش‌های دهیاری و اعضای شورای روستا در افزایش کیفیت و رضایت ابعاد زیست‌محیطی و مشارکت و مدیریت در امور محیط زیست تأثیر بسزایی داشته است. مصاحبه با افراد محلی و خانوارها حاکی از این است که مردم محلی با همکاری دهیار و شورای اسلامی روستا در بالابردن وضعیت زیست‌محیطی روستای بردی همکاری گسترده‌ای دارند و روستاییان دلایل آن را بیشتر به بالا رفتن فرهنگ مردم و همچنین کسب درآمد روستاییان از راه‌های مختلف و از جمله گردشگری می‌دانند و ارتباط با گردشگران موجب ارتقای فرهنگ و اطلاعات مردم محلی گردیده است.

یافته‌های تحقیق همچنین حاکی از این است که کیفیت زندگی خانوارهای روستایی در بعد کالبدی افزایش متوسط و معناداری را داشته است و افزایش شاخص‌های اقتصادی ناشی از رواج گردشگری در معرف‌های بعد کالبدی مثل دسترسی به امکانات ورزشی، کیفیت و تجهیزات مسکن نظیر حمام و دستشویی بهداشتی، توانایی تهیه مسکن، رضایت از دید و منظر روستا، دسترسی به پارک و فضای سبز، ایجاد سامانه تخلیه فاضلاب،

جمع‌آوری و دفع زباله، دپوی فضولات حیوانی، پرهیز از ساخت خانه‌ها در اراضی شیب‌دار و خطرناک، پرهیز از استقرار واحدهای مسکونی در حریم سیلاب‌ها و رودخانه‌ها را داشته است. هر چند نمی‌توان کل این افزایش را به توسعه گردشگری نسبت داد، زیرا در سال‌های اخیر اقدامات قابل توجه‌ای در فرآیند بهسازی و بالا رفتن کیفیت مسکن و کالبد روستاهای کشور و از جمله روستای بردی شده است که نبایستی در تحلیل یافته‌های تحقیق نادیده گرفته شود؛ اما این را هم نمی‌توان انکار کرد که توسعه گردشگری مذهبی در این روستا در سال‌های اخیر اثرات قابل توجه‌ای بر افزایش بعد کالبدی کیفیت زندگی داشته است و مصاحبه با افراد محلی نیز این ادعا را تأیید می‌کند. در تحلیل یافته‌های مربوط به ابعاد مؤلفه سرمایه اجتماعی، زمینه‌های مشترکی با تحلیل مرتبط با اغلب ابعاد مؤلفه کیفیت زندگی وجود دارد، زیرا در معرف‌های مشارکت اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی و انسجام اجتماعی (از مؤلفه سرمایه اجتماعی) متأثر از میزان افزایش یا کاهش معرف‌های اقتصادی است و افزایش معرف‌های اقتصادی می‌تواند موجب بالا رفتن میزان معرف‌های ابعاد مؤلفه سرمایه اجتماعی شود، ادعایی که یافته‌های پژوهشی مرتبط با ادبیات توسعه و برنامه‌ریزی آن را تأیید می‌کند.

واقعیت این است که در بعد مشارکت اجتماعی اعم از معرف‌های «مشارکت در امور روستا، مشارکت در پروژه‌های عمرانی، ارتباط با شورای اسلامی، کمک مالی و فکری، آمادگی برای مشارکت بدون دریافت دستمزد، مشارکت در تصمیم‌گیری‌های محلی، مشارکت در حفظ و سالم‌سازی محیط روستا» معلول عوامل مختلفی است که این عوامل از تلاش‌ها و مدیریت دهیار و اعضای شورای روستا گرفته تا انگیزه‌های مشارکتی محلی افراد، عوامل محیطی و جغرافیایی روستا، سبک فرهنگ افراد محلی، عوامل روحی و روانی مردم محلی و غیره در این جهت مؤثرند؛ اما آنچه از همه مهم‌تر است انگیزه‌های اقتصادی است که با توسعه گردشگری، نوعی گرایش به مشارکت را در افراد محلی تقویت می‌کند.

در تحلیل مربوط به بعد انسجام اجتماعی در مؤلفه سرمایه اجتماعی شامل «درگیری و نزاع بین اهالی، گردهمایی و جلسات در روستا، تغییر ارزش‌های مشترک طی زمان، روابط همسایگان، انجام وظایف اجتماعی، افزایش میزان همدلی میان اهالی روستا» که

افزایش متوسطی را بعد از رواج و توسعه گردشگری شاهد بوده‌ایم، یک نوع هم‌سویی با معرف‌های ابعاد مشارکت اجتماعی در مؤلفه سرمایه‌های اجتماعی که در فوق ذکر گردید وجود دارد و همچنین معرف‌های بعد شبکه‌های اجتماعی که در ادامه ذکر می‌گردد؛ به علاوه، نوعی هم‌سویی و مشابهت محتوایی را در بعد اجتماعی در مؤلفه کیفیت زندگی که در فرضیه قبلی ذکر گردید، وجود دارد که تمامی این معرف‌های اشاره شده، از عوامل مختلفی متأثرند که مهم‌تر از همه «عامل اقتصادی» ناشی از توسعه و رواج گردشگری و وارد شدن سرمایه‌های خارج از روستا به داخل روستا و بهبود معیشتی ساکنان روستایی است. از لحاظ مفهومی و محتوایی در ادبیات توسعه، معمولاً عوامل و ابعاد گوناگون بر همدیگر مؤثرند و عوامل اقتصادی و اجتماعی در کنش و واکنش با همدیگر هستند.

در بعد شبکه اجتماعی از مؤلفه سرمایه اجتماعی مثل رابطه دوستانه با اعضای خانواده، تعریف کارهای روزانه برای اعضای خانواده، گسترش کمک‌های مالی به خویشاوندان، رفت‌وآمد به خانه خویشاوندان، همکاری نهادها و سازمان‌ها با شورا، همکاری نهادها و سازمان‌ها با مردم، حضور در بازار برای خرید، تعامل و رفت‌وآمد با دوستان و همسایگان، حضور در مسابقات ورزشی و کلاس‌های غیر درسی و دینی، ایجاد و گسترش نهادهای محلی جدید، تقویت نهادهای محلی موجود، باز به یک نوع هم‌پوشانی و هم‌سویی این نوع از معرف‌ها با معرف‌های اجتماعی و غیراقتصادی (که در تحلیل‌های قبل بیان گردید) را استنباط می‌کنیم و با توجه به یافته‌های تحقیق، افزایش متوسط شبکه‌های اجتماعی بعد از رواج و توسعه گردشگری بر معناداری توسعه گردشگری و تأثیر مثبت آن بر این شبکه‌ها تأکید دارد.

در مقایسه با نتایج پژوهش‌های قبلی، هر چند در مواردی عدم هم‌سویی وجود دارد؛ اما در اغلب موارد نتایج این تحقیق همسو با نتایج تحقیقات قبلی است، به‌عنوان مثال، در نتایج تحقیق رحمانی و دیگران (۱۳۹۲)، حضور گردشگران مذهبی پیامدهای اجتماعی، اقتصادی و کالبدی با بیشترین تأثیر بر ابعاد اجتماعی را به همراه داشته است. در مقاله فراهانی و همکاران (۱۳۹۱) گردشگری مذهبی می‌تواند باعث ایجاد اشتغال، گسترش امکانات و زیربنایها، سرمایه‌گذاری‌ها، حمل‌ونقل روستایی، احیا و حفاظت از جاذبه‌های تاریخی، احداث تسهیلات اقامتی برای گردشگران منطقه شود. در تحقیق باوفا

و ملکی (۱۳۹۲) نتایج نشان می‌دهد که مکان مذهبی پهنه‌کلا بر توسعه اقتصادی و اجتماعی روستای پهنه‌کلا و مناطق پیرامون آن تأثیر داشته است. عنابستانی و رجبی (۱۳۹۳) معتقدند که حضور گردشگران مذهبی بیشترین تأثیر و اولویت را بر توسعه سکونتگاه‌های روستایی در حوزه اجتماعی و فرهنگی داشته است. محمدی‌یگانه و دیگران (۱۳۹۲) اعتقاد دارند که گسترش گردشگری مذهبی، در بعد کالبدی و بعد انسجام بهبود وضعیت کیفیت زندگی خانوارهای روستایی مؤثر بوده، اما در ابعاد مشارکت و اعتماد اجتماعی، از سطح این ابعاد کاسته شده است. بنابراین، تمامی نتایج پژوهش‌های قبلی مذکور، همسویی بالایی با نتایج این تحقیق دارد هر چند در نتایج تحقیق اخیر در بعد مشارکت نوعی عدم همسویی را شاهد هستیم.

با توجه به یافته‌های تحقیق و مصاحبه با بعضی از زائران و همچنین مردم بومی روستا و مطالعه میدانی راهکارهای زیر پیشنهاد می‌شود:

- با توجه به تاریخچه و شجره‌نامه امامزاده سیدابراهیم و اینکه بنای اصلی که دارای قدمتی ۷۰۰ ساله است، پیشنهاد می‌شود که سازمان گردشگری و میراث فرهنگی اهتمام ویژه‌ای به این امامزاده داشته باشد و تبلیغات مؤثری در راستای جذب گردشگران به‌ویژه گردشگران مذهبی و فرهنگی و آثار باستانی بنماید و مخصوصاً از طریق صدا و سیمای مراکز کشوری و استانی، اطلاعات لازم را در اختیار مردم قرار دهد تا شاهد جذب بیشتر گردشگر در این روستا و امامزاده و در نهایت توسعه این روستا باشیم.

- در حدود پنج کیلومتری شرق این امامزاده قلعه‌ای باستانی قرار دارد، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و یا سازمان‌های متولی این امر می‌بایست اهتمام ویژه‌ای در جهت شناسایی آن به مردم استان و کشور و حتی خارج از کشور بنمایند و گردشگران فرهنگی و مذهبی را تشویق به سفر به روستای بردی نمایند.

- با توجه به اینکه رودخانه میمه از قسمت غرب و جنوب امامزاده سید ابراهیم (ع) عبور می‌کند و داشتن رودخانه فرصت جغرافیایی و طبیعی مغتنمی است تا جذب گردشگران را باعث شود و برنامه‌ریزی برای ایجاد محیط‌ها و مناظر دیدنی و فراغتی همسو با دیگر پتانسیل‌های جذب گردشگری روستای بردی و امامزاده را ضروری می‌نماید و متولیان امور مربوط بایستی از این بابت، تلاش مضاعفی به عمل آورند.

- با توجه به ایجاد ظرفیت زیاد گردشگری در آینده در سطح منطقه، بین سازمان‌های خدمات‌رسان در حوزه گردشگری، مثل سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، استانداری‌ها و دهداری‌ها و ادارات اوقاف و امور خیریه هماهنگی شود.
- تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی خانوارهای روستایی برای افزایش کیفیت زندگی و گسترش سرمایه‌های اجتماعی و ایجاد درآمدهای متنوع و پایدار برای بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی روستاییان ضروری است.
- تشکیل جلسات هماهنگی اجرای طرح‌ها در شورای اسلامی روستا برای مشارکت واقعی روستاییان به عمل آید.
- بازارهای روزانه و هفتگی صنایع دستی روستایی و سایر تولیدات روستایی و کشاورزی منطقه و همچنین غرفه‌های کالاهای فرهنگی در فصول ورود گردشگران برای بالا بردن مشارکت روستاییان ایجاد گردد.
- بودجه‌های عمرانی، خدماتی، اجرای پروژه‌های مختلف و ایجاد اشتغال برای ساکنان روستایی منطقه مانند فروش صنایع دستی، اجرای آداب، رسوم، غذاهای محلی اختصاص یابد.

منابع

- ابراهیم‌زاده، عیسی؛ کاظمی‌زاد، شمس‌الله؛ اسکندری ثانی، محمد. (۱۳۹۰). «برنامه‌ریزی استراتژیک توسعه گردشگری، با تأکید بر گردشگری مذهبی». *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*. شماره ۷۶: ۱۱۵-۱۴۱.
- اکبری رونیزی، سعیدرضا و همکاران. (۱۳۹۲). «تحلیل تطبیقی نقش گردشگری مذهبی و طبیعت‌گردی در بهبود کیفیت زندگی ساکنان نواحی روستایی؛ مورد: روستاهای امامزاده داوود و رندان». *مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*. سال دوم. شماره ۱: ۱۵۷-۱۴۵.
- امین‌بیدختی، علی؛ نظری، ماشالله. (۱۳۸۸). «ارایه یک نمونه نظری برای نهادینه‌سازی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی برای بهبود عملکرد اقتصادی». *فصلنامه راهبرد یاس*. سال ۶. شماره ۱۹: ۷۵-۵۵.
- باوفا، سمیه؛ آفرین، ملکی. (۱۳۹۲). «بررسی نقش گردشگری مذهبی در توسعه مناطق روستایی شهرستان ساری؛ مطالعه موردی: روستای پهنه کلای ساری». *اولین کنفرانس معماری و فضاهای شهری پایدار*.

مشهد. گروه پژوهش‌های کاربردی پرمان. http://www.civilica.com/Paper-ASUSC01-ASUSC01_078.html

تقوایی، مسعود؛ موسوی، سیدعلی؛ غلامی بيمرغ، یونس. (۱۳۸۹). «تحلیلی بر توسعه گردشگری مذهبی؛ مطالعه موردی: شهرستان نورآباد ممسنی». *فصلنامه علمی- پژوهشی فضای جغرافیایی*. سال دهم. شماره ۳۱: ۶۴-۳۹.

جهانیان و همکاران. (۱۳۹۱). «امکان‌سنجی توسعه پایدار گردشگری شهرستان ملکشاهی با استفاده از مدل SWET». مجموعه مقالات همایش ملی گردشگری، توسعه پایدار، عدم اتکا به درآمدهای نفتی. تهران: انتشارات دانشکده پژوهشگری میراث فرهنگی: ۴۶.

خوشفر، غلامرضا؛ خواجه شاه‌کویی، علیرضا؛ کرمی، شهاب؛ بارگاهی، رضا. (۱۳۹۲). «بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی در نواحی شهر؛ مطالعه موردی: نواحی شهری گرگان». *مجله آمایش جغرافیایی فضا*. سال سوم. شماره ۹: ۱۷۸-۱۵۱.

رحمانی، خلیل؛ پورطاهری، مهدی؛ رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا. (۱۳۹۲). «برنامه‌ریزی راهبردی توسعه گردشگری مذهبی در مناطق روستایی؛ مطالعه موردی: روستاهای دارای مکان‌های مذهبی اورامان تخت، نجار و حجیج». *نشریه برنامه‌ریزی و آمایش فضا*. دوره هفدهم. شماره ۱.

رحمتی، صفر قانند؛ جمشیدی، صدیقه. (۱۳۹۴). «ارزیابی رابطه بین شاخص‌های عینی و ذهنی کیفیت زندگی در روستاهای ادغام شده در شهر؛ مطالعه موردی: محله‌های خیرآباد و عیش‌آباد شهر یزد». *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*. دوره ۴۷، شماره ۱: ۸۰-۶۳.

رضوانی، محمدرضا. (۱۳۸۷). *توسعه گردشگری روستایی*. تهران: دانشگاه تهران.

رضوانی، محمدرضا؛ بدری، سیدعلی؛ سپه‌وند، فرخنده؛ اکبری‌ان رونی‌زی، سعیدرضا. (۱۳۹۱). «گردشگری خانه‌های دوم و اثرات آن بر بهبود کیفیت زندگی ساکنان محلی؛ مطالعه موردی: بخش رودبار قصاب». *فصلنامه مطالعات و پژوهش‌های شهری منطقه‌ای*. شماره ۱۳: ۴۰-۲۳.

رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا. (۱۳۸۵). «چشم‌انداز توسعه روستایی در ایران؛ مبانی اندیشه‌ای الزامات و پیش‌نیازها». *فصلنامه اقتصاد و جامعه*. سال دوم. شماره ۱۰: ۱۵۳-۱۲۰.

سایت سازمان اوقاف و امور خیریه استان ایلام. رویت شده در مورخه ۹۴/۵/۱۰. <http://ilam.oghaf.ir>

صادق‌زاده، مینا؛ اللهیاری، محمدصادق؛ انصاری، محمدحسین. (۱۳۹۳). «تحلیل سطوح دارایی‌های پایدار نظام شالیکاری شهرستان رشت». *فصلنامه راهبردهای توسعه روستایی*. جلد ۱. شماره ۲: ۸۶.

ضرابی، اصغر؛ اسلامی پریخانی، صدف. (۱۳۹۰). «سنجش تأثیرات اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و زیست‌محیطی توسعه گردشگری؛ مطالعه موردی شهرستان مشکین‌شهر». پژوهش‌های جغرافیای انسانی. سال ۴۳. شماره ۷۵: ۵۲-۳۷.

طالب، مهدی؛ بخشی‌زاده، حسن؛ میرزایی، حسین. (۱۳۸۷). «مبانی نظری مشارکت اجتماع روستایی در برنامه‌ریزی گردشگری روستایی در ایران». فصلنامه روستا و توسعه. سال ۱۱. شماره ۴: ۵۲-۲۵.

عناستانی، علی‌اکبر؛ خسرویگی، رضا؛ تقی‌لو، علی‌اکبر؛ اکبری، محمدحسن. (۱۳۹۱). «تحلیل عوامل فرهنگی و اجتماعی مؤثر بر میزان مشارکت مردم در نواحی روستایی؛ مطالعه موردی: روستاهای بخش مرکزی شهرستان جهرم». فصلنامه روستا و توسعه. جلد ۱۵. شماره ۱: ۸۵-۱۰۸.

عناستانی، زهرا؛ عناستانی، علی‌اکبر؛ رجبی، آزیتا. (۱۳۹۳). «تحلیل نقش گردشگری مذهبی در توسعه سکونتگاه‌های روستایی؛ مطالعه موردی: روستای نوده انقلاب از شهرستان خوشاب». اولین همایش بین‌المللی علمی راهبردی توسعه گردشگری جمهوری اسلامی ایران، چالش‌ها و چشم‌اندازها، مشهد، پژوهشگاه گردشگری جهاد دانشگاهی، http://www.civilica.com/Paper-BCIT01-BCIT01_126.html.

عینالی، جمشید؛ رومیانی، احمد. (۱۳۹۱). «ارزیابی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه گردشگری روستایی با تأکید بر خانه‌های دوم، شهرستان بوئین‌زهرا». مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری. سال دوم. شماره ۶: ۷۴-۵۲.

فراهانی، حسین؛ قادری، بهمن؛ رومیانی، احمد. (۱۳۹۱). «نقش اماکن تاریخی - فرهنگی و مذهبی در گردشگری و تأثیر آن در توسعه پایدار ناحیه‌ای؛ مطالعه موردی: شهرستان خرم‌آباد». اولین همایش ملی توسعه پایدار در مناطق خشک و نیمه خشک. ابرکوه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ابرکوه.

محمدی یگانه، بهروز؛ چراغی، مهدی؛ ولایی، محمد. (۱۳۹۲). «نقش گردشگری مذهبی در توسعه روستایی، با تأکید بر کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی؛ مطالعه موردی: روستای قپچاق شهرستان میاندوآب». نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی. سال سیزدهم. شماره ۳۰. پاییز ۹: ۲۵-۷.

نوغانی، محسن؛ اصغریورماسوله، احمدرضا؛ شینما، صفا؛ کرمانی، مهدی. (۱۳۸۷). «کیفیت زندگی شهروندان و رابطه آن با سرمایه اجتماعی در شهر مشهد». مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد. ۱۴۰-۱۱۱.

ویلبر، دونالد نیوتون. (۱۳۴۶). «معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان». ترجمه عبدالله فریار. تهران: ترجمه و نشر کتاب.

- Aylward, E. (2009). Rural Tourism Development: Proposing an Integrated Model of Rural Stakeholder Network Relationships. Irish Research Council for the Humanities and Social Sciences (IRCHSS). September 2009. <http://repository.wit.ie/1393/> [access date: 8/2013].
- Blom, D † Craig, P and Malanay, P. (2002). The quality of life in rural Asia. Asian development Bank.
- Cascante, D.M. (2008). Consequences of tourism – based growth on rural communities' quality of life: A comparative study of Liberia and Lafortuna. Costa Rica. Dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy. The Pennsylvania State University.
- Das, D. (2008). Urban Quality of Life: A Case Study of Guwahati. Soc Indic Res. Vol. 88, and PP: 297-310.
- Digance, J. and Cusack, C., 2002, Glastonbury: A Tourist Town for All Seasons, In Dann, G, M, S, (ed) The Tourist as a Metaphor of the Social World, Wallingford: CAB International.
- Dissart, J.C. and Marcouiller, D. W. (2012). Rural Tourism Production and the Experience-scape. Tourism Analysis. 17 (6): 691–704.
- Egresi, I., Bayram, B., Kara, F., & Arif Kesik, O. (2012). Unlocking the potential of religious tourism in Turkey. GeoJournal of Tourism and Geosites, 9(1), 17-23.
- Giddens, A. (2009). Sociology. 6th Ed. Cambridge: Polity Press.
- Gillivray, M. (2007). Human Well-Being. Concept and Measurement. New York: Palgrave MacMillan.
- Gulumser, A., Levent, T., Nijkamp, P. and Poot, J. (2012). The Role of Local and Newcomer Entrepreneurs in Rural Development: A Comparative Meta-analytic Study. Research Memorandum 2012-1. Faculty of Economics and Business Administration. Vrije Universiteit Amsterdam. <http://dspace.uvu.vu.nl/bitstream> [access date: 6/2013].
- Hamilton J. M., Maddison D. J. & Tol R. S. (2005). Climate change and international tourism: A simulation study. Global Environmental Change. 15: 253–266.
- Khanh, H. (2011). The Role of Social Capital to Access Rural Credit: A Case Study: Hue Province- Vietnam. Department of Urban and Rural Development. Swedish University of Agricultural Sciences. MSc Thesis No 56, <http://stud.epsilon.slu.se/2543/> [access date: 11/2013].
- Lee, C.C. and Chang C.P. (2008). Tourism Development and Economic Growth: A Closer Look at Panels. Tourism Management. 29 (1):180- 192.
- Liu. A. (2006). Planning Tourism Employment: A developing Country

Perspective, *Tourism Management*, 27 (1): 159-170.

Rahman, Tauhidur and ET all. (2011). «Measuring quality of life across countries: A multiple indicators and multiple causes approach». *The Journal of Socio-Economics* 40: 43-52.

Ring, J., Peredo, A. and Chrisman, J. (2010). *Business Networks and Economic Development in Rural Communities in the United States*, *Entrepreneurship Theory and Practice*. 34 (1): 171-195.

Solesbury, W. (2003). *Sustainable Livelihoods: A Case Study of the Evolution of DFID Policy*. Overseas Development Institute, London. UK. Available at: www.odi.org.uk/resources/docs/172.pdf [access date: ۲۰۱۳/۸]

Strategic Initiatives & Government Advisory (SIGA) Team.(2012) *Diverse Beliefs: Tourism of Faith Religious tourism gains ground*. Chanakyapuri. New Delhi.

The Asian Productivity Organization (2006). *Potential of Social Capital for Community Development*. Tokyo: Published by the Asian Productivity Prganization. available at: www.apo.tokyo.org/publications/files/agr-17-psc.pdf [access date: 12/2013].

UNWTO, (2007) *Tourism Highlights 2007 Edition*, AvailableI" www.unwto.com. Comdasgupta, 2007, 66.

UNWTO, (2013) *Why tourism?* Retrieved Match 17th. 2013 from <http://www2.unwto.org/en/content/why-tourism>.

Ventegots, M. And N. Jovvj. (2003). «Quality of Life Theory: An Integrative Theory of the Global Quality of Life Concept». *The Scientific World Journal* (3), 1030-1040.

Wang, Y. (2006). *Rural Community Participation in Tourism Development: Cases from Hainan Province*. China. Ontario: University of Waterloo Press.

World Bank (2004). *The World Bank and the Copenhagen Declaration: Ten Years after*. Social Development Department and Environmentally and Socially Sustainable Development.

World Tourism Organization. (2009) Information retrieved April 11, 2007 <http://www.unwto.org/index.php>

Zielinska Wczkowska, H. and Dziora-Kornatowska, K. W., (2010), Evaluation of Quality of life (QoL) of Student of the University of Third Age (U3A) on the Basis of Socio-Demographic Factors and Health Status, *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 1-5